

Noam Chomsky: Disident Západu.

**Edice a překlad Jaroslav Fiala, Blanka Charvátová a Ondřej Slačálek.
1. vydání. Praha: Karolinum, 2014, 346 stran, ISBN 978-80-246-2629-1.**

Editori Jaroslav Fiala, Blanka Charvátová a Ondřej Slačálek v loňském roce připravili průřezový výbor z díla amerického jazykovědce a filozofa Noama Chomského z období od počátku bipolárního uspořádání světa až po současnost. Všichni tři uvedení editoři se dílem Chomského dlouhodobě zabývají a většinu jeho textů překládají do českého jazyka. Proto je výbor v jejich pojetí jakýmsi průřezem Chomského tvorby, a tudíž je i výběr textů tematicky poměrně různorodý – od vztahu jazyka a svobody či demokracie a médií přes jeho pohled na konkrétní politické ideologie (socialismus, anarchismus) až po zahraniční politiku Spojených států a izraelsko-palestinský konflikt. Kniha nese název *Disident Západu*, přičemž Jaroslav Fiala a Ondřej Slačálek v doslovu zmiňují, že používají pojem disident v původním slova smyslu, tedy ve smyslu odpůrce oficiálně proklamovaných názorů, za nějž je Chomsky ve Spojených státech bezesporu považován (s. 330). Obecně lze říci, že se Chomsky ve všech svých textech kriticky dotýká pojetí demokracie a demokratického myšlení v elitářském pojetí. Právě elitářské pojetí je podle Chomského hlavním znakem demokracie ve Spojených státech, a to jak na domácí, tak na zahraniční politické scéně, a značně omezuje ty části společnosti, které by měly být vůči tomuto přístupu značně kritické – média, univerzity či intelektuály, na což Chomsky ve svých textech často poukazuje.

Avral Noam Chomsky, americký lingvista, kognitivní vědec, filozof i anarchista židovského původu, je znám především jako velmi silný kritik současných společenských poměrů v západním světě, konkrétně globalizace, válečných konfliktů či zahraniční politiky USA i Izraele. V roce 2005 byl v anketě uspořádané časopisy *Foreign Policy* a *Prospect Magazine* zvolen „nejvlivnějším“ globálním intelektuálem. V lingvistice je nejvíce oceňován za teorii *generativní gramatiky*, která se snaží o formální přesnost a axiomatickou výstavbu teorie, obdobně jako u přírodních věd. V lingvistice Chomsky tvrdí, že vývoj řeči je geneticky vymezen, a ukazuje to na takzvané *univerzální gramaticy*, jež je podle něj vrozená a nedá se během života naučit – člověk se proto narodí s určitou základní vrozenou gramatickou šablonou, do níž zapadá jakýkoliv světový jazyk. Kromě lingvistiky, kde se mimo jiné Chomsky zabýval i studiem různých druhů formálních jazyků (takzvaná *Chomského hierarchie*), je v současnosti spíše znám pro své politické názory. Identifikuje se jako příznivce libertariánského socialismu či anarchosyndikalismu a také je členem odborů *Industrial Workers of the World*. V šedesátých letech se stal jedním z nejhlasitějších odpůrců války ve Vietnamu a protestních hnutí v USA. Koncem osmdesátých let se dostal znovu do popředí, zejména v souvislosti s analýzou úlohy médií ve společnosti. Chomsky se stal opět středem pozornosti v souvislosti s rozpadem bipolárního uspořádání, kde se uplatnila jeho kritika Sovětského svazu. Od devadesátých let až do současnosti již zájem o jeho dílo neutuchá a sám Chomsky stále aktivně přednáší na své *alma mater* – Pensylvánské univerzitě. V českém prostředí se nedávno značně diskutovalo o jeho dosti kontroverzním výroku na adresu východoevropských disidentů, kteří podle něj v období před rokem 1989 zásadně netrpěli a jejich útrapy ve srovnání s odpůrci režimů v Latinské Americe nebyly nijak výjimečné. Tento výrok vloni vyvolal vzrušené diskuse jak ze strany bývalého československého disentu, tak i Chomského podporovatelů v ČR.

Výbor *Disident Západu* je rozdělen do deseti kapitol představujících široké spektrum autorovy tvorby jak tematicky, tak časově. V doslovu nazvaném „Americký univerzalizmus Noama Chomského“ se oba zmínění editoři podrobně věnují nejen zhodnocení textů výboru, ale i obecně Chomského dílu a životu.

V úvodním eseji „Jazyk a svoboda“ z roku 1970 Chomsky hledá spojitost mezi oběma zmiňovanými pojmy – nejprve se obrací k jazyku, jeho výzkumu a obnově dobového zájmu o univerzální gramatiku. Přes výzkum jazyka se pak přesouvá ke svobodě pomocí teze, že výzkum formálních vlastností jazyka odhaluje cosi z lidské „přirozenosti“ – odhaluje tak vlastnosti jedinečné pro mysl člověka. Právě na těchto jedinečnostech lidské existence podle něj stojí lidská přirozenost a v jejím důsledku také požadavek lidí po svobodě. Svobodě je věnována následná část, kde Chomsky ve snaze o propojení jazyka a svobody aplikuje teze vybraných myslitelů od Rousseaua přes Kanta až po Humboldta. V textu Chomsky opakovaně propojuje koncept lidských schopností užívat jazyk se schopnostmi svobodného a kritického myšlení. Právě jazyk, schopnost hlubších abstrakcí a porozumění jsou dle autora esenciálními faktory odlišujícím lidi od zvířat. Chomsky se v podstatě snaží o kritický pohled na vztah mezi jazykem a svobodou prostřednictvím jejich provázanosti v rámci lidské přirozenosti. Každý z uvedených myslitelů má sice o ní poněkud jinou představu, případně se věnuje jiným jejím aspektům než ostatní, avšak u všech je Chomsky schopen nalézt provázání jazyka a svobody právě přes prvky lidské přirozenosti.

Druhý esej „Funkce univerzit v období krize“ byl napsán v roce 1969 a Chomsky v něm kriticky pohlíží na roli univerzit a vysokoškolského vzdělávání vůbec, stejně jako na faktory a instituce, které vysoké školy v jejich fungování ovlivňují. Zásadní je pro něj užívání kritického myšlení v procesu vzdělávání. Nosnou myšlenkou z hlediska výuky je zájem na tom, aby vysoké školy byly otevřenější především studentům schopným neotřelého a nezávislého pohledu na svět, kteří nejsou „ve vleku“ již vyzkoumaných teorií, ale naopak podrobují podávané informace neustálé kritice (klidné i velmi radikální) z pozice svého vlastního světónázoru. Studijní prostředí na amerických univerzitách však dle autora tyto představy nesplňovalo, a proto považuje místní univerzity šedesátých let za extrémně konzervativní instituce, jimž se jakákoli veřejná iniciativa studentstva (protesty, happeningy) jeví jako „extremistická“, ať už taková skutečně je, nebo nikoliv. Univerzita proto podle Chomského neslouží tak, jak by měla, ale spíše jako nástroj reprodukce společenských privilegií. Jednoznačně nejzajímavější částí této eseje je věnována přesahu politiky do univerzitního prostoru, který autor dokládá příklady účelových dotací na výzkum určité specifické problematiky. Text obsahuje řadu konkrétních ukázek, jak americké školství poloviny minulého století fungovalo na základě peněz a lobby v oblasti výzkumu (například vývoj bomb či raketových a protiraketových systémů) nebo jak zakotvilo ve svých osnovách ideologické prvky (ukázka na příkladu genocidy původního obyvatelstva).

Další esej s názvem „Zahraniční politika a intelektuálové“ byl publikován v roce 1978 a pojednává o dobové zahraniční politice USA a její odezvě ve vnitropolitickém prostředí. Americkou zahraniční politiku autor chápe jako vysoce mocenské počínání, kterému dominují zájmy specifických elit a v němž je prosazován zisk a udržení dominantního postavení USA v globálním měřítku. Vztah intelektuálů k počínání Spojených států v zahraniční politice pak může dle autora nabývat různých podob, přičemž dva druhy rolí jsou naprosto zásadní – první je podpůrná role vzhledem k udržování výše popsaných iluzí, druhá pak zastání kritického pohledu neboli role nesystémové inteligence. Sám sebe Chomsky řadí mezi druhou skupinu, když tvrdí, že pokud už jsou mu nějaké otázky ohledně zahraniční politiky vůbec položeny, pak směřují „na zbytek světa, ale nikoli na USA, protože je zde obava, že by mohl říci názor, který není v souladu se státním náboženstvím, a dostat se tak mimo rámeček daný ideologií“ (s. 46).

Čtvrtý esej „Demokracie a média“ vyšel v roce 1989 a věnuje se fungování médií v demokratickém západním světě, respektive USA. Chomsky v něm troufale tvrdí, že koncept „demokratizace médií“ nedává v americkém politickém diskurzu žádný smysl, má dokonce paradoxní zvuk. Podle něj se občanská participace ve Spojených státech pokládá za omezování svobody tisku a nezávislosti médií. Chomsky své tvrzení ilustruje na případu známých *Pentagon Papers*, které se týkaly nechvalně proslulého amerického působení ve válce ve Vietnamu.

O tři roky později napsal Chomsky esej „Studená válka: Fakta a fantazie“, v němž se snažil objasnit příčiny studené války, aby byl schopen predikovat další vývoj po rozpadu bipolárního uspořádání světa. Nebyl by to Chomsky, kdyby pohlédl na tuto skutečnost jednoduše. V tomto textu tvrdí, že období studené války lze pojmut buďto v té době běžnou konvenční interpretací studené války jako ideologického konstruktů, anebo druhým, poněkud komplexnějším pohledem, interpretujícím studenou válku skrze historická fakta. V pojetí studené války jakožto ideologického konstruktů Chomsky ukazuje základní argumentaci velmi zjednodušeně, dokonce tvrdí, že je „*prostá jako pohádka pro děti, na světě existují dvě protikladné síly: na jedné straně stojí absolutní zlo, na druhé straně vznešenost. Kompromis mezi nimi není možný*“ (str. 114). Jeho druhý přístup ke studené válce je založen na předpokladu, že logika sama o sobě nestačí, klíčová jsou fakta. Pro správné porozumění bipolárnímu uspořádání je podle něj nutné se podívat na historické události, které se v tomto období odehrály. Tento přístup je komplexnější a v mnohém předčí tradiční chápání studené války. Chomsky dokonce tvrdí, že kromě vyličení samotných historických událostí důležitých k pochopení studené války nestačí znát pouze faktory, jež je ovlivňovaly; zásadní jsou pro něj archivní záznamy strategických plánovačů, a to pro odкрытие toho, do jaké míry rysy bipolárního uspořádání určovaly tehdejší politiku.

Další text pochází z roku 1986 a nese název „Sovětský svaz versus socialismus“. Zde se autor snaží přiblížit vzájemný vztah a souvislost mezi oběma pojmy a nabízí myšlenku, že pokud mezi nimi nějaký vztah existuje, pak je to vztah protikladný. Sovětský stát se podle něj pokusil využít energie své vlastní populace a dalších utlačovaných lidí ve prospěch těch, kteří převzali moc v Rusku po roce 1917. Chomsky tvrdí, že sovětský ideál je nesmysl a každý socialista by to měl rozpoznat. Spojení socialismu se Sovětským svazem autor vnímal jako ideologickou zbraň k vynucování konformity vůči státně socialistickým institucím.

V „Poznámkách o anarchismu“ ze sedmdesátých let Chomsky cituje různé přístupy a anarchistické tradice socialistů, ale i takzvaných anarchosyndikalistů a rozebírá vztah různých přístupů ke svobodě a státu. Osvětluje přístup libertariánského socialismu, vztahu k soukromému vlastnictví a k práci a rozhodování. Chomsky často připomíná dílo Daniela Guérina, který pojímá anarchismus jakožto libertariánské křídlo socialismu, či Adolpha Fischera, který tvrdí, že „*každý anarchista je socialista, zatímco ne každý socialista je nutně anarchista*“ (s. 192). Kromě toho Chomsky v textu značně odkazuje na mnohé marxisty i samotného Karla Marxe a upozorňuje na shodné prvky revolučního socialismu a anarchismu.

Další esej „Rok 514: Globalizace pro koho?“ je obsáhlejší verzí přednášky z roku 2006. Číslo 514 znamená počet let od roku 1492, kdy plavby Kryštofa Kolumba otevřely éru dobývání, drancování a podrobování ostatních území Evropou. Zmiňuje otřesné chování, pirátství na dobytých územích, stejně jako přivážení kořisti a následný ekonomický profit, decimování původních kultur a jejich znalostní převahy v různých oborech. Nejobsáhleji Chomsky přibližuje příklad Haiti, které se po kolonizační okupaci Francie a následných několika vlnách „pomoci“ včetně vojenského svrnutí haitské vlády zatím nedokázalo vzpamatovat. Shrnuje, jak nucená liberalizace i za použití síly a „hrozba dobrého příkladu“ stále mají své nezastupitelné místo v utváření politik a následných intervencí USA v zahraničí.

V textu z roku 2009 s příznačným názvem „Bod obratu?“ se Chomsky věnuje americké zahraniční politice ve vztahu k regionu Blízkého východu a upozorňuje zde na Obamův projev v Káhiře, navazující na jeho setkání s Benjaminem Netanjahuem a Mahmúdem Abbásem v květnu 2009, který měl být průlomový. Celkově Chomsky poukazuje na dlouhodobou možnost řešit situaci a uznat různé varianty dohod v regionu, což se zatím nikdy nestalo kvůli blokování dohod ze strany USA a pro naprosto odlišný přístup Spojených států k jednotlivým zemím. Na jedné straně je tolerován izraelský jaderný program, jakož i nekončící zábor dalších území a výstavba osad Izraelem na územích hluboko za všemi hranicemi stanovenými pro tento nově vzniklý stát po druhé světové válce. Na druhé

straně není tolerován výzkum a vývoj jaderné energie v jiném státě – Íránu, který je na veřejnosti prezentován jako bezpečnostní problém pro celý region, ale ve skutečnosti je vnímán jako hrozba pro zájmy USA v regionu.

V závěrečném eseji „Volby 2008 – naděje v konfrontaci s reálným světem“ Chomsky rozebírá volební sliby a následné kroky úspěšného prezidentského kandidáta Barracka Obamy na několika příkladech. Rozplétá Obamovo „poselství naděje a změny“, PR značku Obama, hodnotí jeho volební kampaň a výběr spolupracovníků či členů vlády. Na krocích Obamovy vlády i jeho výrocih poukazuje na rozpory mezi předvolebními sliby i na pozoruhodně těsné propojení politiky s prosazováním finančních zájmů pouze určité skupiny obyvatel (Wall Street), popsaných mimo jiné Thomasem Fergusonem v jeho *investiční teorii politiky*, interpretující volby jako příležitost, při níž některé segmenty moci soukromého sektoru vytvářejí spojenectví, aby ovládly stát (Ferguson 1995). Dále vysvětluje zahraniční a zahraničně „bezpečnostní“ intervence USA zvláště v Afghánistánu, Pákistánu i Íránu a připomíná americkou zahraniční politiku vůči Izraeli. Na publikovaných článcích, citacích renomovaných novin i průzkumech veřejného mínění dokládá, jak dané akce působí v neprospěch občanů v zemích, kde USA intervenují vojensky.

Mám-li zhodnotit silnou stránku všech Chomského textů ve výboru, nehledě na téma či období vzniku, je pravda, že autor velmi zdařile ponechává prostor čtenáři, aby si výsledný obrázek o propojenosti témat i pojmů mohl vytvořit na základě tezí uvedených v jednotlivých esejích sám. Chomsky každým textem čtenáře pouze navádí a ukazuje rozmanitost myšlenek vztahených k danému problému. Ponechává na každém, aby si možnou souvislost jednotlivých pojmů vytvořil vlastní kritickou reflexí. Většina jeho textů je značně provokativní a často nespňuje pravidla „oficiální“ politické diskuse, ale to je jejich záměrem. Chomsky nabízí poněkud jiný pohled na výklad historických událostí, můžeme jej nazvat politicky nekorektním, a snaží se je dávat do souvislostí, které mnoho akademiků či polických komentátorů možná napadá, ale nechťjí či nemají odvahu o nich hovořit nahlas. Některé jeho konstrukce se mohou na první pohled zdát jako čisté spekulace, avšak všechny jeho texty jsou brilantně ozdrojované. Lze říci, že Chomsky v současnosti využívá svého postavení intelektuální superstar, která si může takto silnou kritiku západní společnosti dovolit a činí tak, protože „právě díky této kritice může západní společnost zakusit střet s tvrdou kritikou, která vychází z hodnot, jež jsou pro tuto společnost konstitutivní“ (s. 344). Naopak jeho kritici považují jeho pohled na západní společnost za protiamerickou zaujatost jdoucí proti principům, na nichž zmiňovaná západní společnost stojí. A že těchto kritiků je značné množství i v České republice, není nutno dlouze připomínat.

Za poněkud nešťastně zvolený považuji výběr jednotlivých textů. Eseje jsou řazeny víceméně chronologicky (ne však všechny) a snaží se ukázat Chomského dílo v celé šíři. Mně však připadá tento široký záběr poněkud zavádějící a zobecnující Chomského dílo. Na druhou stranu právě tato šíře poukazuje na konzistentnost Chomského názorů a vyvrací tak tvrzení některých jeho kritiků, že se jeho politické názory v čase ohýbaly dle potřeby.

Výbor snad není nutné doporučovat akademické obci, která dílo Chomského dobře zná. Chomsky má na české akademické půdě řadu příznivců, ale i kritiků, což se velmi jasně ukázalo při jeho loňské návštěvě lingvistické konference v Olomouci, která byla jeho vůbec první návštěvou v České republice. Raději bych knihu doporučil odborné veřejnosti, politickým komentátorům, ale i politikům. V českém prostředí totiž není mnoho příležitostí setkat se s takto kritickým a levicově orientovaným dílem.

Lukáš Vacík

Literatura

- Ferguson, Thomas (1995): *Golden Rule: The Investment Theory of Party Competition and the Logic of Money-Driven Political Systems*. Chicago: University of Chicago Press.